

РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРИ

Хр. Тончева, Ив. Г. Илиев. Говорът на село Припек, Джебелско. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2016. 181 с.

АНА КОЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
anak@abv.bg

Със своите архаични диалекти, намиращи се най-близо до старобългарския език, Родопската област непрекъснато е попадала във фокуса на българската диалектология от периода на нейното създаване до наши дни. Напоследък към монографичните и лингвогеографските трудове на изследователите от Института за български език при БАН се прибавиха и проучванията на езиковедите от Пловдивския университет, и по-специално от двата му филиала – в Смолян и Кърджали. Заедно с другите хуманитарни науки, изучаващи и Родопите, е налице изключителен разцвет на нова комплексна наука, която можем да наречем **родопология**. Книгата на Хр. Тончева и Ив. Илиев е един от многобройните трудове в това отношение. Тя предлага описание на един югоизточнобългарски родопски диалект, който не е проучен в лингвогеографско отношение (липсва в атласите навярно поради смесване на населението на селището в миналото), но за сметка на това радващ се на многобройни описания от лингвистичен, демографски и културологичен характер (в трудове на Й. Савова, Г. Митринов, М. Михайлов, А. Касабова, Хр. Мелемов, Хр. Тончева, Ив. Илиев, А. Славов, А. Иванов, Л. Димитрова, Л. Каменова, Ф. Хитов).

Населението на Припек е българомохамеданско (за разлика от редица околни туркоезични села). Според авторите говорът на Припек „има общи черти със златоградския, но и с разположените по на изток кирковски говори“, с „жълтушенско-падинския а-говор, който също се отнася към северната периферия на златоградския диалект“, „с ђ-говора на село Върбина, където също се използва **џ** и се наблюдава преход **ѝ** → **й**“, „и който е един от малкоардинските говори, чиято характерна особеност е наличието на специфичния звук широко **џ** (џ). Този звук може да се чуе да речем и в селата Вълчан дол и Загражден от община Баните“, „както и в много други неизследвани засега говори, наред с **џ**“ (с. 11). Тази **широка** и постоянна съпоставка с други родопски говори е едновременно и положителна, и отрицателна страна в методиката на описанието на диалекта, защото авторите непрекъснато правят подробни отклонения при съпоставките с изброените говори, което е свидетелство за богатството на поднесената информация в сравнителен план. Успоредно с това обаче поради тази особеност собственодиалектните черти на Припек избледняват и се губят в обширната косвена информация за други села. В крайна сметка **целта** на изследването е изнасянето на преден план именно на собственодиалектните припешки черти. В книгата авторите са ни поднесли **всичко**, каквото са открили самите те и каквото са намерили у другите автори за селото, за по-близките и по-далечните райони около него (в речника напр. се привежда диалектен материал, събран и от други автори преди тях). Тази своеобразна „енциклопедия“ за Припек като обект на проучване несъмнено има значение за съхранение на паметта за селото въпреки многопластовостта, която се получава от събрания свой и използвания чужд материал. Ще

се опитам след йерархизация на случаите да подчертая приносните моменти в изследването:

1. Трудът предлага на читателя нови знания за един говор на българи мохамедани от Югоизточните Родопи, който не познава такова типологизиращо явление като акавизма, т.е. прехода на неудареното **о** в **а** (*годына, докъм, дома̀тица*). Ако все пак става въпрос за някакъв тип редукция, която очевидно в диалекта не е толкова честа, то при **о** тя клони към **у**, а не към **а** (*курѝм* ‘корем’; *ку̀рѝ* ‘кора’; *суфрѝ* ‘софра’; *пуб̀а̀штеник* ‘втори баша’; *ту̀г̀а̀ф, ту̀г̀а̀нка* ‘тогава’; *чу̀лѝк* и др.). Обикновено **акавизмът** се свързва с българомохамеданските говори, а **укавизмът** с българските християнски диалекти. Говорът на Припек показва, че това твърдение не е вярно. Фонетична делитба, извършена въз основа на екстралингвистичен (религиозен) признак, не може да се направи. (По този въпрос вж. и Ст. Стойков, *Българска диалектология*, 1993: 128.)

2. Централно място в работата според мен заема въпросът за движението на гласните от предния ред към по-тесни и към по-задни вокали. (У авторите формулирано по-различно като **промяна на всяка гласна поотделно към друга гласна**, а не като ясно изразена глобална склонност на цялата вокална система, дала отражение върху затвърдяването на съгласните). Резултатите са любопитни. Примерите, приведени по-долу, са доказателство за това:

а) случаи на стесняване на ударената гласна **ѐ** в **й**: *бѐл лук* → *бѝл лук*; *Бѐлчу* → *Бѝлчу*; *берекѐт* → *берекѝт*; *бетѐр* → *бетѝр*; *бѐлким* → *бѝлким*; *вѐче* → *вѝче*; *вѐчера* → *вѝчера*; *зѐт* → *зѝт/зѝт*; *попрѐлка* → *попрѝлка*; *прѐшно* → *прѝшно* ‘предишно’; *пѐтък* → *пѝтък*, *лѐсну* → *лѝсну*; *лѐгнам* → *лѝгнам*. От изнесения материал става ясно, че всяко **е** под ударение, а донякъде и извън него, независимо от какъв произход е – български (т.е. $e < \epsilon, \text{ь}, \text{а}$) или чужд, може да тръгне в посока към **и**. Така дистрибуцията на гласната **е** се стеснява максимално, докато на **и** се разширява неимоверно много.

б) случаи на стесняване на ударената гласна широко **е** (**ѐ**) < **ѣ** под ударение (независимо от следващата сричка) в **е**: *леп, прѐко, прѐс, прѐсно* (и *прѝсно*), *прилѐгам, приседѐнка* ‘вид седянка’, *сѐно, срѐда* и др. Остатъци от широко **е** (**ѐ**) авторите съзират в отделни случаи като *бѐх, живѐла, пѐе*.

в) многобройни случаи на преход на предната гласна **и** под ударение в по-задна **ы**: *рѝба, добѝтък, косѝли, сѝнче, Рѝсто, отѝлиг̀л, нѝшито, полѝвам, бѝл, трѝ, жѝто, пшѐнѝца, летѝ, нѝ, кутрѝ, нѝкой, свежѝрва, сѝла, Тѝкала* (старото име на село Върлино), *Росѝца, Хѝтова*, и по-рядко извън ударение – *ра̀ботым, о̀ты, обы̀ка̀л* ‘ал и мн. др.

В редки случаи **ы** може да се открие и на мястото на **и** от **е**: *нѝма* ‘няма’, т.е. причудлива комбинация на случаите от точки а), б) и в).

г) Новополученият звук **ы** по-нататък може да се развие в **ѣ**: *годѝна, вѝсѝката, четѝр̀най̀сти, сестрѝчка, брѝга̀ди, жѝвѝтните, носѝла, адѝн, прѝслѝж̀ничка* и мн. др.

Промените във вокализма (преходът на средните гласни към предни) и про-изтичащите от тях промени и в консонантизма (затвърдяването на меките съгласни) са процеси, които характеризират както говорите на северните павликяни в Свищовско, така и на южните павликяни в Пловдивско, а също така и на банатските българи. Всички те се родят с южнородопските говори, от които навярно са се отделили в далечното минало. В такъв смисъл диалектът на Припек има по-специално **значение за българската историческа диалектология и за историята на българския език**.

В книгата са извършени съпоставки и с други по-близки говори като златоградския, хвойненския и хасковския. За последния дори авторите предлагат да бъде отнесен към родопските говори, а не към тракийските, както е досега – нещо, което няма особено значение, защото определено се знае, че като **рупски** тракийските говори представляват един по-късен етап в развоя на родопските говори.

Частите, посветени на **морфологията и синтаксиса** в книгата, са разработени много добре и с необходимия доказателствен материал, но буди истинско недоумение по-беглото представяне на **членуването**, и по-специално на тройното членуване, което е една от най-типичните особености на родопските говори, а с това и на значителна част от българските диалекти. Констатацията, че „трите вида определителен член се употребяват по-скоро безразборно“, е не само неточна и невярна, но представлява всъщност отказ от вникване в проблема, който би могъл да бъде илюстриран с повече примери.

В дълг към интересния говор остават авторите и в частта „Речник“, която е по-скоро фонетичен индекс, отколкото лексикон. Много икономично, без **никакъв илюстративен материал** към основната заглавка, и то само еднозначно е приведено книжовното съответствие или някакво обяснение (ако няма съответствие). За полисемия на думата също не може да се говори. В този случай не са следвани образците от поредиците „Българска диалектология. Проучвания и материали“ и „Трудове по българска диалектология“, в които са поместени многобройни диалектни речници, в това число и от родопски тип. Ясно е, че един богат речник на говора на село Припек трябва да се превърне в предстояща задача.

Книгата завършва със списък от топоними на селището (по данни от трудовете на Й. Савова, Л. Каменова и Ф. Хитов с поставени ударения от Хр. Тончева и Ив. Илиев) и с няколко Приложения, от които ще открия изключително интересните диалектни текстове. За тях е отбелязано, че могат и да се чуят в „www.youtube.com: Българска диалектология – Аудиоприложение към книгата *Говорът на село Припек, Джебелско*. Текстове съдържат случки от живота на информантите, приказки със спомени, легенди и текстове от народни песни, рецепти, биографии, афоризми, етикетни и антиетикетни изрази. Накрая е приложен пространен списък от информанти (с точни данни за техните години на раждане) както от Припек, така и съседните села. След това са поместени снимки на селището, носиите и на самите информанти.

На обложката на изследването са дадени кратки сведения за авторите на труда – д-р Хр. Тончева и д-р Ив. Илиев – доценти съответно в Пловдивския университет и в неговия филиал в гр. Кърджали, специалисти по история на българския език и българска диалектология, а също така и внушителен списък на техните издадени книги. Радващо е, че именно изтъкнати специалисти по история на българския език са направили синхронна и диахронна снимка на един старинен български диалект от Родопския югоизток, който крие в езиковите си пазви ценни архаизми, оказващи се важни звена в историческия развой на българския език. Неизчерпаемата енергия на тези изследователи на българското слово, допринесли много за родната лингвистика с разкриване на родопското езиково богатство, трябва да бъде оценена високо и по достойнство, като на цялостния труд се даде заслужена положителна оценка.

✉ Доц. д-р Ана Кочева

Секция за българска диалектология и лингвистична география
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България